

مـژووی درـ . . بهختیار محهمهـد

((ئەگەر هەموو گەنجینه‌یه‌کت تاقی کردووه، ئاستگـیی (باشترینیانە)) . (1)

((ئایا نازانی، که درـی ئاسته‌قینهـ بـ خواوه‌ندان و بـ خه‌کیش وه‌کو یه‌ک قـزه‌ونه‌؟)) . (2)

کەس نازانـ کە ی مـژووی فـره درـکردن بووه؟ ئایا درـکردن دیاردە‌یه‌کی شارستانییه؟ ئایا پـویستییه‌کی مـژووییه و به‌ره‌می به‌رژه‌وه‌ندی و ناکـکی و ملانـکانه؟ ئایا سه‌ره‌تا درـ له نـوان کـ و کـ - دا ده‌ستی پـکردوو و په‌یدا بووه؟ له چ شوـنـکی ئهم جیهانه و له چ کات و ساته‌وه‌ختـکی مـژوویدا درـ کراوه و سه‌ری هه‌داوه؟ ئایا درـ هـکارـکـ بووه بـ ئه‌وه‌ی له‌لایه‌که‌وه مـژووی به‌رده‌وامیی به‌ژیانی خـی بدا و له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه هـکارـکـ بووه بـ تاوان و ماـوـرانیی؟ ئایا مـژووی (مـژووییه‌تی) ده‌توانـ به‌بـ درـ بژی؟ ئەگەر ده‌توانـ بـ ناتوانـ درـ نه‌کا و بـ واز له درـ ناھـنـ؟ ئایا درـکردن به‌پله‌ی یه‌که‌م پـوه‌ندی به‌ده‌سه‌لاته‌وه‌یه‌؟ ئه‌ی ئایین چـن ده‌وانـته‌درـ؟ بـ به‌هه‌ییه‌تی ده‌کاته‌وه‌؟ ئه‌ی هه‌وه‌ستی فله‌سه‌فه‌ له‌ئاست درـدا چییه؟ ئایا فله‌سه‌فه‌یه‌کی ئاسته‌قینه‌یه‌، که چه‌مکی درـ هت نه‌کاته‌وه و به‌کارـکی خراپ و قـزه‌ونی نه‌زانـ؟ ئایا هه‌ر کـمه‌گه‌نیه‌، که درـ به‌ره‌م ده‌هـنـ و هه‌ر ئه‌ویش نیه‌، که ده‌توانـ له‌ناوی ببا؟ ئایا درـیه‌کان جیاوازن؟ واته‌جیاوازن له‌ئاستی کاریگه‌ری نه‌رـنـیان له‌سه‌ر ژیا‌نی ئه‌وی دیکه و ژیا‌نی کـمه‌گه‌دا؟ واته‌ئاستی خراپی درـی سیاسی وه‌ک درـی که‌سیی و کـمه‌ایه‌تییه؟ ئایا هه‌رگیز درـی ئابوو‌ری و بازرگانی به‌درـی به‌رژه‌وه‌ندی کـمه‌ایه‌تی به‌راورد ده‌کـ؟ ئایا، که ده‌سه‌لات (سیاسه‌تمه‌دار) درـ ده‌کا، وه‌کو ئه‌وه‌یه، که دراوسـ و هاوـکـت درـت له‌گه‌دا بکه‌ن؟ ئایا، که درـ زـرجار ئامراز و هـکاری تاوانه‌، ئامراز و هـکارـکی به‌رگه‌یه‌تییه: به‌رگه‌یه‌کردن له‌خـ؟ به‌ئام مه‌ترسی ئاسته‌قینه‌ی درـ له‌چ بوار و له‌چ ئاستـکـدایه‌؟ له‌بوار و ئاستی سیاسی؟ یانیش له‌بوار و ئاستی ژیا‌نی کـمه‌ایه‌تی؟ ئایا، که ده‌سه‌لات و ده‌سه‌لاتدار درـ ده‌که‌ن، هه‌رگیز وه‌کو ئه‌وه‌یه، که بـ ده‌سه‌لات و ناده‌سه‌لاتدار درـ ده‌که‌ن؟... هیوادارم له‌م وتاره‌مدا بتوانم به‌پـی‌توانا وه‌امی ئهم پرسیارانه‌ بده‌مه‌وه و هه‌ندـکـ به‌تـر و ته‌سه‌لی له‌م چه‌مکه (دیاردە‌یه) بـوانین و بدوـین.

پښتانه چې بهر له هره شتې څخه درې (وهك زېر دياردهی دیکه کومه ایه تی و
 نه خلاقیت) بهرهمی پهرهستانندی ژیار بې. واته درې یهککه له
 بهرهمه نه رښتیه کانی پهرهستانندی ژیار. پښتانه چې پرهنسیپی
 (سره تایی) درې، بهرته وهندی بې؛ جا ئهم بهرته وهنده چ بهرته وهندی
 تاکه کسی بې، یان بهرته وهندی کومه هکی و کومه ایه تی بې. پښتانه چې
 هم موو ته وانه ش پښتانه یان بهرته وهندی دهسې ایتي (بهرته وهندی) جیاوازی
 چینایه تییه وه ه بې؛ بهرته وهندی جیاوازی چینکان، بهای درې
 بهرته وهندی چینکان بهرهم ده بڼه. واته هردهم له پشت درې کردندا
 جرېک له دهسې ایت هیه؛ دهسې ایت چینایه تی و کومه ایه تی و
 ئابووری و ته نانت تاکه کسیش. واته درې کردن پښتانه به
 دهسې ایت وه هیه؛ ترس له دهسې ایت، هر دهسې ایت بې؛ بهام
 گوره ترین ترسی درې له حقیقه ته، حقیقه تی که شکردنی خې، بیه
 زرجار درې، یان دهسې ایت، یانیش تاکتیک و فرت و فېر دژ به
 حقیقه تی ئاشکرا بوونی خې به کار ده بڼه. له ژیاری ئمه دا درې هر
 ته نیا دیارده یه کی قزوه ونی زیان به خش نییه، به کو دیارده یه کی
 ژیاری سوو دبه خشیسه. مادهم ستم هیه، دهش درې سوو دبه خشیسه
 ه بې. مادهم ترس (ترساندن) هیه، دهش درې سوو دبه خشیسه ه بې؛
 درې فریا که وتن (ئه گهر بش ئهم ناوهی لې بڼه). ئهم جرېره درې یه
 پلاتې (ئفلاتوون) پې ده بې؛ ((درې گډ کراو {ملفوظ})). بهم شپته وه یه ش
 وه سفی ده کا؛ ((درې گډ کراو هیچ نییه جگه له لاساییکردنه وه و
 ونه یه کی کای بارکی دهروونی بهر له درې که، نهک درې یه کی
 ته و او...)). (3) ه بېت درې هر پرسکی (کښه یه کی) نه خلاقیت نییه،
 به کو پرسکی (گرفتکی) گورهی فره هه ندی مرځی سرده مه. ئمه
 له کومه گه یه کدا ده ژین، ناتوان به بی درې بژي؛ درې خه سېت و
 میکانیزم کی بنچینه یی ژیانی کومه گه یه هاوچه رخی سرما یه دارییه.
 بهرچاوترین درې ئژانه، که لم کومه گه یه دا ده یبنین،
 یکلامه کانون بې شمهك و کاکان؛ له مه وه به دهرده که و، که چن
 بهرته وهندی درې بهرهم ده بڼه؛ درې پوښت و زهروری. ئهم درې یه
 درې یه کی نه خلاقیت نییه، به کو درې یه کی ئابوورییه؛ بهام ئایا هیچ
 درې یه هیه، که له پرسې نه خلاق به دوور بې؟ استییه کی درې
 داندنی نه خلاقه. واته که نه خلاق نه ما، تهو کاته درې دهست پښتانه
 ده کا. تهو کاته نه خلاق وېران ده کرې، ئیدی پرېسې درې کردن به
 سیستماتیک له کومه گه دا و له ژیانی تاکدا دهست پښتانه ده کا. تهوهی که
 ئهم کارهش نه نجام ده دا - به پله یی یه کم - دهسې ایت. هیچ هېرېک
 هندهی دهسې ایت پوښت به تښکشانندی نه خلاق و پوښت به وه زیفه ی
 درې کردن نییه. تهو وه زیفه یی، که دهسې ایت همیشه شرعیه تی پښتانه
 ده دا. استییه کی هم موو دهسې ایت کی ستمکاری ناشرعی، شرعیه ته به

در کردن و پر سهی در کردن دودا. دهسه باتی سته مکار نه گهر در نه کا، ناتوان هه ب. در ئ کسجینی ک ئه ندای هه ناسهی هه موو دهسه بات کی سته مکاره. ته نانت که س کی وه ک ماکیا قیللی پی وایه، که ((سهر که وتنی ئه سکه ندهری شه شه م ب در یه سه رسوو ه نه کانی ده گه ئ ته وه)). (4) ئه فلاتوونیش به م ش وه یه ه وایه تی به در ی فهرمان ه و و دهسه باتداران دودا و ته نیا به ئیمتیار و به ماف کی ه وای ئه وانی دهزان و ده: ((نه گهر در ب که س ک بش، ئه وایه ته نها ب فهرمان ه وایان ده ش، ئه ویش ب فریودانی دوزمن و ب باوه پ ه نانی خه کی ب چاکهی ده و هت، ئه گهرنا ب هیچ که س ک گه پ دراو نیه، که لهم ئیمتیاره دا به شدار ب، به کو ئمه وای داده نین، که در کردنی خه ک ب زهره ری ده و هت یه کسانه به در کردنی نه خ ش له گه پزیشکه کی و شاگرد له گه ا ه نه ره کی له باری ته ندروستییه کی و در ی که شتییه وان له گه کاپتنه کی له مه هوشی که شتییه که و ده ریا وانه کانی)). (5) ههروه ها ده ش: ((که فهرمان ه وایان ناچارن ز ر په نا ب در کردن و چه واشه کردن بهن له پ ناو سوودی پ ه وانیان. ئمه پ شتر گوتمان، که ئم ج ره در یه به که که به و سیفه ته ی که دهرمانه)). (6) در ز ر به ی جار - له سه ر ئاستی تاکدا - هه هه ند کی چینایه تی ک مه ا یه تیشی هه یه: هه ستر کردن به ک ماسی ده ش در (که سایه تییه کی در زن) بهرهم به ن. ل ره در ئامرازی قهره بوو کردنه وه یه: قهره بوو کردنه وه ی ک ماسییه کانی ژیانی تاک؛ تاک، که له ئاست تاکانی دیکه دا خ ی به که متر دهزان. ئم حا ته هم هه هه ند کی چینایه تی، هم هه هه ند کی خودی و زاتی هه یه. ده ش ب بین تاک ل ره که س کی در زن نیه، به کو وه همداره. واته وه می چیر کی گ ینی واقعی هه یه. ئو به در خ ی ده کاته که س کی پا ه وان. به تایبه تی ئمه له ئاست نمونه ی که سه کانی دهسه باتا و و دودا. واته که سی در زنی وه همدار، به داتاشینی چیر کی در خ ی ده کاته هاوبه شی که سه بهر پر سه کانی دهسه بات. ئو له چیر ک کی خه یا یدا، که خ ی دایتاشیوه، ده ب ته ئه ندای کی پ گهی بنه مای دهسه باته کان، ئیدی ئم دهسه باته سیاسی ب یان ک مه ا یه تی یانیش ئا بووری، گرنگ نیه، گرنگ ئه وه یه، که ئم که سه له ئازاری واقعی که مسه ری زگاری ب، ب یه ش چ ل هه موو وه هم و هه موو در کردن ک وهرده گر. هیچ شت ک ه نده ی دهسه بات (به تایبه تی له ک مه گه ته قلیدییه کاندا) مر ف شه یدای خ ی نا کا. له مه شه وه دهسه بات که سی در زن و ماستاوچی بهرهم ده ه ن؛ ئو که سانه ی که هیچ پ گه یه کیان نیه، ب یه ده یانه و له ی در و مه راییکر دهنه وه، پ گه یه ک له ناو دهزگا کانی دهسه باتا ب خ یان به ده ست به ن. ئم پ گه یه ز ر به ی جار پ گه یه کی پاشک یه. واته پ گه یه که پاشک یی و

ڪڍيلهي ٻي ڏهه ڏهاڙا بهرهي ڏهه ڏينهن. سهرله بهري پاسهوانه کان - له
هر ٿاست ڪڍا بن - ٿم پڳهه يان ههيه: پڳهه پاشڪه يه تي ٻي
ڏهه ڏهاڙا. ده ٻي بزائين، هه ڏند جار در، در بهرهم دهه ڏينهن.
به نمونه دهه ڏم: من هه چهند استگ بوويم له ڙياني خندا، به ڏام
که در ڏم ڪرڊي، ٿهوا - زربهي جار - له ترساندا در ڏم ڪرڊووه: ترس
له دايڪ و باوڪ، له مام ستايه ڪم، له پڳليس و ٿاسايش، له هه موو
ڏهه ڏهاڙا ٿڪ، که ويستوويانه ههه شهم لڳ بکن. من بهم شوهيه در زن
بوويمه: واته به شوه ٿهريني و خن پار ٿزيه ڪي (هه چهند بهمه
ناگوتر در زن، که سيفه تي هه ميشه يي نه ٻي). به ڏند جار ترس له
ڪڍمه ڳهه داخراودا در مان پڳ ده ڪا؛ ٻيه در هه ڏند جار پڳويسته و
ڏي نه جاته (ڏزگار بوونه). ٿم در ٻيه سووڊبه خشه، زهره رمنه ڏنيه.
در ٻيه که ده ش ڙياني ڪه سڪ له مه ترسي استه قينه زگار بکا (يان له
هه ٿوه ست ڪي زار ناخشي شهرمه زارانه). ڪ له ٿمه ههيه جار ڪ له
جاران در ٻي سڀي نه ڪرڊي؟ ٿهو در ٻيهي هيچ زهره ر ڪي نييه و ده ش
سووڊي هه ٻي. ٿمه هه ڏند جار به ناچاري در له ڳهه مندا ٿه ڪا نيشمان
ده ڪهين؛ هه بهت در ٻي سڀي، تا له فانه شت ازيان بڪهين و واز له
گريان و لاساري و داخوازه ناماقوو ٿه زره ڪا نيان به ڏنن. به نمونه
پڳي دهه ڏين ٿهو شتهي ٿ له هي برايه ڪت يان له هي خوشه ڪت
جوانتر و باشتره (خ ٿه ڳر واش نه ٻي)، تا واز له داواڪاريه
لاساره ڪي ٻي ڏن و نه ڏن منيش وه ڪو ٿهوان و هي ٿهوانم دهو؛ به ڏام
نا ٻي در ڪرڊن له ڳهه مندا ڏا لهم سنووره (سڀيه) ٿپه ڏن،
ٿه ڳرنا مه ترسيدار ده ٻي و ده ٻي ته در ٻي ههش (ترسناڪ). در ٻي ههش
له ناو ڳهوره ڪاندا ههيه، نا ٻي له ڳهه مندا به ڪار به ڏندر.
به نمونه ساده ترين در ٻي ههش ٿهويه، که به در به ڏن نيان پڳ بدهين
ٿهو شته يان ٻي ده ڪهين، پاشان نه شيڪهين و ٿه مهش نه ڪ هه جار ڪ و
دووجار به ڪو چه ندين جار دووبار به ٿهويه و به ٿه ديارده لاي
دايڪان و باوڪان و پهروه رده ڪارانيان.

له ڏن ٿهوان در ٻي ههش و در ٻي سڀيڏا سنوور ڪي ٿه خلاقي ههيه: هه موو
در ٻي ڪي ههش له به ڏهه شتيه وه سهر هه ڏهه و بهرهمي هه رهسي
ٿه خلاقه: ٿه خلاق ٿاڪ و ٿه خلاق ڪ؛ که چي له در ٻي سڀيڏا ه ٿي ٿه خلاق
به رجسته ده ٻي: ٿه خلاق يارمه تي داني خود و ٿهوي ديڪه. استيه ڪي
مادهم دهه ڏهاڙا تي سته مڪار و دهه ڏهاڙا تي چينا يه تي ههيه، ٿهوا در ش به
ههردو ديوه ههش و سڀيه ڪي (ٿهري ڏني و نهري نييه ڪي) له ڙياني
ٿاڪ و له ڙياني ڪڍمه ڳهه دا ده ٻي. ٿا يا در ٻي خن سڪانه ههيه؟ واته
ٿا يا هيچ مر ٿڪ ههيه، که هه به خن سڪ ڪه سڪي در زن ٻي؟ ٿمه
ده زانين مندا تا ڪه مڪ ڳهوره نه ٻي و له ڳهه دهو ربه ڪي ٿه ڪه ٿا و

نه بـ و کارلـك نه کا، ناشزانـ درـ بکا (واته درـ لـره بهرهمی
 پهرهستاندنـ عه قـیشه). له مموه پـناچـ مرـق به خـسـک بوونه وهرـکی
 درـ کرده بـ. واته درـ بهرهمی پهرهستاندنـ هه ندهکانـی ژیاره.
 به نمونه: مرـق فـربووه درـ بکا، تا باشر بهرژه وندی خـی -
 له سر حیسابی ئهوانی دیکه - بپارـزـ. فـربووه درـ بکا، تا له ناو
 خـ و هـز و گه له کهیدا خـی بکاته دهسهـ اتدار. کـ هـندهی
 دیکتاتـره کان درـزنه (ئهوان داهـنهری میدیای درـزنن)؟ ئـمه درـ
 ده کهین، تا فـ لهوی دیکه بکهین. واته زیانی پـ بگهیه نین (ههـ بهت
 درـی گهوره و هـش). هـر درـیهـ زهره رمان پـ بگهیه نـ، ئهوا
 درـیهـ کی گهوره و هـشه. واته درـیهـ کی ترسناکه. درـی ترسناک
 ئهوهیه، که حقیقت له ناو ببا. واته استی شتهکان له ناو ببا.
 به نمونه بـ شاردنهوی تاوانـك درـ ده کرـ، تا استی کردنی
 تاوانه که له ناو ببردرـ. ئـم جـره درـ کردنه دهسهـ ات ده توانـ بیکا.
 واته دهسهـ ات لهـی درـوه استی تاوانهکانـی خـی دهشارـتهوه. ئهو
 ئه گهر خهـ کیش بـوا به درـیهـ کانـی نه کهن، بهـام ئهو لهـی هـزهوه
 وهـ استی درـیهـ کانـی خـی دهسهـ پـنـ. ههرکه سـکیش ئـم درـیهـ ئاشکرا
 بکا، ئهوا دهشـ ژیانـی بکهوـته مهترسییهوه. له مموه استگـی و
 دهستگرتن به استیهوه شتـکی دژوار و مهترسیداره. استیگوتن دژی
 درـ کردنه، دژـکی هـها؛ بهـام هه نـد جار درـ له پـناو استیدا
 ده کرـ. ئـم درـیهـ درـی سپی و درـی تاکتیکیه. واته درـ لـره
 ده توانـ وهـ پهرژـنـك استی (حقیقت) بپارـزـ. ئـم جـره درـیهـ
 استیه، بهـام به توـکـی درـ. واته استیه که، که له بهرگی
 درـ دا خـی دهرده خا. ئـمه ئـم جـره درـیهـ هه میسه له نـوان جهلاد و
 قوربانیدا به دی ده کهین. جهلاد دهیهو به ئهشکه نجهدان دانپـدانان
 (استیهکان) به دهست بهـنـ، بهـام قوربانـی ههـ ده دا ئـم
 استیانه وهـ نهـنی له لای خـی بپارـزـ، تا تاوانبار نه کرـ؛ چونکه
 جهلاد ههـ ده دا لهـ گـی دانپـدانانهوه (به دهست هـنـانی
 استیهوه) استیهکان بکوژـ. ته نانهت جهلاد ههول ده دا درـش به
 کهسی قوربانـی بکا، تا لهـم گـیهوه استیهـ - ئه گهر به درـش بـ
 - به دهست بهـنـ و بیکوژـ و له ناوی ببا. استیه کهی وهزیفهی جهلاد
 ئهوهیه، که اووه دووی حقیقت بنـ، ئهو حقیقه تهی، که جهلاد لـی
 ده ترسـ و دژی جهلاده. هه موو دهسهـ اتـکی سته مکار فـبیای له استی
 ههیه، ههر بـیه شه دهسهـ اتـی سته مکار به هه موو شـوهیهـ هـخنه قه دهغه
 ده کا، چونکه هـخنه جهوهری استیه. هـخنه استی دروست ده کا و
 ئاشکرای ده کا، نهـک به پـچهوانهوه؛ ئه گهر هـخنه نه بـ، ئهسته مه
 استیش هه بـ. تا ئـستا، هه موو جیهانی پـشکه وتوو، هـخنه پهیدای
 کردوو و بهرهمی هـناوه. ههر له بهر ئهوه شه له کـمه گـه

دواکه وتوووه کاندایه څخه نییه؛ جنډو و جهنگ هه، به ځام څخه وهک
 فلسفه و فیکری فلسفه فی نییه؛ ته نانت څخه له ناسته هره ساده
 و سهره تایه کښمه ځایه تییه که شی نییه، بڼه له لم کښمه ځایانه دا عه
 (څخه و فیکر) بڼه دهسه ځاته و سږز (دابونه ریت و دهمارگیری و
 ټایین) باندې دهسته. لږه وه، که څخه نه بوو، درې زږ ده بڼه؛ درې
 سیاسی و کښمه ځایه تی و ئه خلاقیتی و ... تاد. ټه بڼه! چن ټه ټه درې
 له کښمه ځایه کانی ئه مه دا یه کجار زږه له چاو کښمه ځایه گه پښکه وتوووه کانی
 وهک سوید و دانمارک...؛ چونکه له وځا دا مږووی فیکری څخه نازادی
 دروست کردووه، به ځام لای څمان وا نییه؛ لای څمان چونکه څخه (به
 واته فلسفه فی و سیاسی و فیکریه که ی) نییه، نازادیش (به واته
 کښمه ځایه تی و دهزگایي و یاساییه که ی) نییه. واته ځاستیش (وهک
 کولتور، وهک ئه خلاق باو، وهک جهوه ر و میکانیزمی کاری دهزگان
 و وهک ویژدان و ئه خلاقۍ که سه کان) نییه. لږه وه ځاستی له
 کښمه ځایه کانی ئه مه دا وهک پراکتیک دیارده یه کی فره لایه نی په سه ندکراو
 نییه، که چی درې به پراکتیک دیارده یه کی هه مه لایه نی په سه ندکراوه؛
 ئه مه به قسه دژی درې ین، به ځام به کردار و له واقعیدا وا ین.
 زهرده شتیش ده ځځ: ((باشترین چاکه ځاستیه و به دترین تاوان
 درې ځایه)). (7)

په راو ځایه کان:

- 1- ول دیورانت، قصة الحضارة (النهضة / الإصلاح الديني)، ترجمة: محمد بدران، د. عبدالحمید یونس، المجلد الحادي عشر (21 / 22)، 2001، ص 94
- 2- افلاتون، الجمهورية، ترجمة: عیسی الحسن (الطبعة الاولى، 2003)، ص 139
- 3- هه مان ژډه ر، ل 140
- 4- ول دیورانت، قصة الحضارة (النهضة / الإصلاح الديني)، ترجمة: محمد بدران، د. عبدالحمید یونس، المجلد الحادي عشر (21 / 22)، 2001، ص 69
- 5- افلاتون، الجمهورية، ترجمة: عیسی الحسن (الطبعة الاولى، 2003)، ص 148
- 6- هه مان ژډه ر، ل 246
- 7- اکرم بهرامی، په یامی زهرده شت، وهرگ ځایه انی له فارسیه وه؛ وریا قانع (له بڼه او کراوه کانی دهزگای ځایه شنبری جه مال عیرفان 2013)، ل 73

به اختیار محمه د